

Biografin som filosofihistorisk genre

Svante Nordin

Filosofi och biografi

Redan en flyktig blick på vad som publiceras inom området filosofins historia räcker för att göra uppenbart att filosofbiografin är en stor genre. Varje år kommer det ut stort upplagda biografier eller biografiska studier över filosofer, det må gälla den aldrig sinande strömmen av levnadsteckningar över Descartes, Hobbes, Spinoza, Kant, Hegel och Nietzsche eller grundläggande standardarbeten om moderna tänkare som Russell, Wittgenstein, Popper, Ayer eller Hart. Inte heller kan det sägas att filosofbiografin är en nyskapelse av den moderna bokmarknaden. Västerlandets äldsta bevarade filosofihistoria, Diogenes Laertius *Berömda filosofers liv* från 200-talet e.Kr. utgjordes av en serie biografier. Och när Porfyrios på 300-talet e.Kr. gav ut Plotinos *Enneader* inledde han det hela med en biografi över filosofen. Filosofbiografin är sålunda en levande och fast etablerad genre. Men reflexioner över dess syften och arbetssätt är sällsynta. Ibland ifrågasätts dess legitimitet. När det svenska 1800-talets store filosof, Christoffer Jacob Boström, för ett biografiskt lexikon presades på upplysningar om sitt liv svarade han snävt att han inte lade någon vikt vid tänkares så kallade biografier. Han ansåg deras tankar, ”om de verkligen haft sådana, vara det, som egentligen utgör deras lefnad och det enda, som skäligen bör efterlämnas åt eftervärlden”.¹

Frågan uppstår ofrånkomligt hur långt filosofens tankar och filosofens liv kan skiljas från varandra. Bör filosofens verk uppfattas som en serie teser, vilka kan förstås och bedömas opersonligt och tidlöst? Eller som led i ett person- och situationsbundet filosofiskt projekt, begripligt bara för den som tar hänsyn till filosofens syften och diskussionsläge? Bör man som Nordens Platon betrakta filosofens tankar som eviga idéer bortom tid och rum? Eller i likhet med den ursprunglige Platon visserligen räkna med eviga idéer, men ändå framställa filosofen som kroppsligt och själsligt närvarande på en bestämd plats och vid en bestämd tid, inbegripen i livliga samtal med lärjungar, kollegor och motståndare?

En biografi över en filosof kan tjäna många olika syften och utformas på många olika sätt. I det följande skall jag renodla ett syfte och en funktion utan att på något vis förneka betydelsen av de övriga. Jag skall inte tala om biografins roll för en psykologisk, sociologisk eller annan kausal-

förklaring, inte heller om filosofbiografins roll jämsides med biografier över furstar, målare, poeter eller forskare vad gäller att skildra en allmän kulturhistoria. I stället skall jag inskränka mig till att diskutera dess betydelse för tolkningen av filosofiska texter, för förståelsen av en filosofisk argumentering.

Ett sätt att uppfatta en filosofisk bok, artikel, föreläsning eller replik är att förstå den som en handling. Filosofen säger något, men gör också något, agerar på ett visst sätt i en viss situation. Inom modern analytisk filosofi har man talat om "språkspel" (Wittgenstein) eller om "talhandlingar" (Austin, Searle), begrepp som naturligtvis också kan tillämpas på filosofernas yttranden. Dessa yttranden är utsagor (sanna eller falska), men också drag eller manövrer i ett spel. Filosofernas argument följer (eller försöker följa) logikens regler men dikteras också av en taktik och en strategi. Det handlar om att bevisa vissa teser men också om att uppnå vissa syften. Vill man förstå filosofernas utsagor måste man förstå vad de påstår men också vilket deras syfte är, var poängen ligger. Vi kunde säga att varje beaktansvärd filosof har en dagordning, vill komma någon stans. Tänkarens biografi sysselsätter sig med att uppvisa vilken denna dagordning är, den må nu vara öppen eller dold, medveten eller omedveten.

Bara en biografisk förståelse kan klargöra argumentens innebörd, om med "innebörd" avses inte bara den semantiska normalbetydelsen utan syftet, poängen, målet. En form av dagordning styr själva logiken i argumenteringen, om med "logik" menas något mera än enbart de formella reglerna. Det vill säga den styr vilka argument som kan användas och vilka som inte kan användas, vad som överhuvud skall betraktas som argument och vad som invändningar. Det som för en filosof är tunga invändningar, ("detta strider mot Bibeln", "detta strider mot sunnda förnuftet", "detta strider mot etablerad vetenskap"), är för en annan inga invändningar alls. Argument som skulle ha drabbat en medeltida skolastiker skulle lämna en medlem av 1920-talets Wiener Kreis oberörd och vice versa. Det som i en debattsituation är en lyckad taktisk manöver för att splittra motståndarna eller få dem att motsäga sig själva, ("hur kan detta förenas med Kants kunskapsteori?", "är inte detta idealism?"), är i en annan debattsituation med andra motståndare fullkomligt poänglöst. Ett schackdrag som skulle ha gjort lycka i hegelianernas *Der Gedanke* 1862 kunde om det genomförts i låt oss säga *Analysis* åttio år senare ha förefallit meningslöst.

Bara genom att förstå i vilken situation filosofen befann sig när vissa resonemang lades fram och vart han ville komma kan logiken i argumenten analyseras. Situationslogiken är en biografisk logik, den kan förstås bara genom att man förstår den agerande (i detta fall filosofiskt argumenterande) personen. Filosofi utspelar sig i en dialog. Bara genom att begripa dialogen och de medspelandes roll i denna dialog kan man begripa de olika replikerna. Replikerna må utgöras av påståenden. Men deras

innebörd står klar bara när man har förstått också deras funktion i pjäsen. Den monologform filosofer ofta väljer för sina framställningar tenderar att fördunkla detta förhållande. Men redan en mycket elementär biografisk undersökning brukar kunna uppdaga det. En mera inträngande sådan analys kan sedan avslöja de mera finlipade finesserna och till att ge det skenbart oklara en ny belysning.

Polemiska begrepp, gissningar, vederläggningar och interventioner

Även om filosoferna ibland haft en tendens att ringakta den biografiska förståelseformen har det naturligtvis inte helt saknats iakttagelser som ligger fullkomligt i linje med vad som sagts ovan. Språkspels- och talakts-teorierna och deras upphovsmän har nämnts. Jag skall lyfta fram några andra filosofer under 1900-talet som, hur inbördes olika de än är, gjort observationer i liknande riktning.

Den tyske juristen och rättsfilosofen Carl Schmitt (1888–1985) hade en brokig karriär. Efter 1933 slöt han sig till den segrande nazismen. Men före 1933 hade han tvärtom yrkat på nazismens bekämpande. Sin rättsfilosofiska position hade han utformat i en rad böcker under 1920-talet. En av dessa var *Der Begriff des Politischen* från 1927. Där framhåller Schmitt att:

alla politiska begrepp, metaforer och termer har en polemisk innebörd. De är fokuserade på en specifik konflikt och bundna till en konkret situation; resultatet (vilket blir uppenbart under ett krig eller en revolution) är en gruppering i vänner och fiender. De blir tomma och spöklika abstraktioner när denna situation försvinner. Ord sådana som stat, republik, samhälle, klass liksom suveränitet, rättsstat, absolutism, diktatur, ekonomisk planering, den neutrala eller totala staten och så vidare blir obegripliga om vi inte vet exakt vem som avses blir drabbade, kritiserade, vederlagda eller negerade av en sådan term.²

Det Schmitt här säger om politiska begrepp gäller i stor utsträckning också för filosofiska begrepp, framför allt kanske om begrepp inom den politiska filosofin, men i grund och botten även för begrepp inom kunskapsteori, vetenskapsteori, etik, estetik, religionsfilosofi och så vidare. Begreppen är vapen som smids för att användas i en pågående kamp. För att förstå deras intenderade användning måste man i många fall vända tillbaka till ursprungssituationen, till uppfinnarens avsikt, som ofta nog visar sig vara "krigarens lovliga uppsåt att såra och döda". Exempelvis har den biografiska litteraturen om Schmitt själv visat på vad sätt hans karaktäristiska begreppsbestämningar, ("det politiska är åtskillnaden mellan vän och fiende", "suveränitet är makten över undantagstillståndet" med mera), var rotade i Weimarrepublikens politiska situation, vilket

givetvis inte hindrar att de kan visa sig användbara även i andra sammanhang.

Ett ytterligare exempel hämtat från den politiska filosofins fält är knutet till den franske marxistiske filosofen Louis Althusser (1918–1990). Althusser betonade starkt den egna filosofins karaktär av ”intervention”. I sin *Pour Marx* (1965) redogjorde Althusser för hur boken kommit till och i vilken politisk situation dess texter skrivits:

Det är i denna situation som de här texterna koncipierats och publicerats. De måste sättas i förbindelse med den för att man skall kunna förstå deras karaktär och funktion: de är *filosofiska* essäer, deras objekt är filosofiska forskningar, deras syfte att *gripa in* i ett existerande teoretiskt-ideologiskt läge, för att reagera mot farliga tendenser [...] De vill dra upp en *demarkationslinje* (Lenins utmärkta uttryck) mellan den marxistiska teorin och de ideologiska tendenser som är främmande för marxismen.³

Althusser ville, bland annat genom sin kända term ”kunskapsteoretiskt brott”, upprätta en demarkation gentemot den ”marxistiska humanism” som vunnit spridning och popularitet inom vänstern och som i synnerhet åberopade sig på Marx ungdomsskrifter. Genom att strikt skilja mellan ”vetenskap” och ”ideologi” kunde Althusser hålla distans mot sådana tendenser till uppmjukning av marxismen i såväl teoretiskt som politiskt hänseende. Vill man förstå hans begrepp måste man som han själv framhöll förstå deras funktion i den situation där de uppstod. Althusser avsåg att intervensera. Att tolka hans filosofi och att tolka hans intervention blir till väsentlig del samma sak.

Men det är inte enbart den politiska filosofin som är situationsbestämd och som i många fall har en polemisk innebörd som blir möjlig att begripa bara mot bakgrund av upphovsmannens belägenhet. Karl Popper (1902–1994) berättar i sin självbiografi, *Unended quest: An intellectual autobiography* (1976), hur det i hans ungdoms Wien strax efter första världskriget särskilt var tre teorier som diskuterades med stor intensitet – Marx historiska materialism, Freuds psykoanalys och Einsteins relativitetsteori. Popper kände behovet av ett kriterium för att avgöra värdet hos dessa teorier. I sin vetenskapsteori skulle han så småningom genom sitt ”falsifikationskriterium” finna just en sådan möjlighet till demarkation. Einsteins teori skulle komma att visas vara vetenskaplig, de två övriga förkastas (Marx som falsifierad, Freud som ofalsifierbar).

Popper tillämpar, kan man säga, en situationslogik på vetenskaperna, inte minst på naturvetenskaperna. Teoretiska framsteg betraktas som drag i ett spel vilket definieras genom en bestämd problemsituation. Problemsituationen kräver någon form av respons. Aktörerna gör ett eller flera drag som leder till framgång eller misslyckande. Det är utsatta för konkurrens från andra aktörer som försöker omintetgöra deras drag (”falsifiering”).

Och så går det vidare genom en följd av ”gissningar”, djärva hypoteser och vederläggningar. Det Popper säger om naturvetenskapen kan tillämpas också på filosofin, inklusive på hans egen vetenskapsfilosofi. En mera detaljerad analys av den unge Poppers situation måste inbegripa hans förhållande till den s.k. Wienkretsen (eller ”logiska positivismen”). Poppers egna teorier hade bland andra ambitioner den att vederlägga vissa av Wienkretsens och att erbjuda ett alternativ (”falsifiering” i stället för ”verifiering” etc.). Popper skulle med tiden – i självbiografen – komma att berömma sig av att han ”dödat” den logiska positivismen.⁴ Säkert är att han i sin tidiga utveckling var inbegripen i en strid på flera fronter med fiender, bundsförvanter och konkurrenter och att hans egen filosofi tog form i detta spänningsfält.

Biografier och självbiografier

Innan vi ser närmare på några filosofbiografier finns det skäl att åtminstone i förbigående nämna en annan genre – den filosofiska självbiografen. Också den har en respektingivande tradition. Från Platons *Sjunde brev*, via Augustinus *Bekännelser*, Descartes *Avhandling om metoden* till John Stuart Mills *Självbiografi* eller Bertrand Russells memoarer har den intellektuella självbiografen varit en viktig filosofisk genre. Den har varit viktig därför att filosoferna själva har erfarit ett behov av att lägga fram sina tankar i självbiografisk form, att förklara den situationslogik som motiverat dessa tankar och på så vis övertyga läsaren om deras naturlighet och berättigande. Genom att redogöra för hur han uppfattat en problemsituation, vilka tankealternativ han ställts inför och på vilka grunder vissa av dessa alternativ valts bort tycker sig författaren till en sådan självbiografi kunna göra sitt tänkande begripligt. Descartes må ha betraktat den deduktivt–geometriska framställningsformen som den riktigaste i filosofin. Men faktiskt valde han den självbiografiska när han 1637 i *Avhandling om metoden* för första gången lade fram sina tankar för allmänheten. Naturligtvis är hans berättelse tillrättalagd. Men frågan om dess exakta sanningsenlighet är inte det väsentliga här. Det väsentliga är att filosofer ofta funnit det ändamålsenligt att utveckla argumenten för sin filosofi i självbiografisk form därför att denna form avspeglar något viktigt hos den filosofiska argumenteringens logik.

Ett par exempel – som lätt kunde mångfaldigas – skall nu diskuteras som visar hur också moderna filosofbiografier har som ambition att bidra till en klarare förståelse ett filosofiskt tänkande. Argumenten framstår i sin fulla innebörd först när vi vet vad de går ut på, mot vilket mål de syftar. Och vi ser detta bäst när vi fått tydligt begrepp om filosofens dagordning.

Allan Janiks och Stephen Toulmins *Wittgenstein's Vienna* (1973) bidrog till att leda in forskningen kring Ludwig Wittgenstein i nya kanaler. Boken

gjorde detta genom en i bred mening biografisk metod. Det handlade om att placera in Wittgenstein i hans österrikiska och Wienska uppväxt- och bildningsmiljö, om att rekonstruera de intellektuella influenser som blev viktiga för hans filosofi och därvid i synnerhet för hans problemläge. Janik och Toulmin sökte den fråga på vilken Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus* (1921) var ett svar. De ansåg sig ha funnit den efter en omfattande genomgång av den kulturmiljö i sekelskiftets Wien som den unge Wittgenstein var förtrogen med. De ställde frågan vilken problematik det var som från början drev Wittgenstein att filosofera. Den ansåg sig ha funnit att den handlade om i vad mån:

some method could be found of reconciling the physics of Hertz and Boltzmann with the ethics of Kierkegaard and Tolstoy, within an single consistent exposition. The hypothesis to which our analysis has led is, quite simply, that *this was the problem with which Wittgenstein was originally preoccupied, and which determined the goal at which the writing of his Tractatus was directed.*⁵

Den berömda slutaforismen i *Tractatus* ("Vad man icke kan tala om, därom måste man tiga") kom genom denna tolkning i ny dager. Dess syfte var inte enbart, som enligt en logisk-positivistisk tolkning, att blockera nonsens och hålla naturvetenskapen fri från metafysisk förorening utan att ge etiken, estetiken och religionen ett frirum, att öppna en väg mot en ordlös mystik. Därmed kunde en innebörd också ges åt en del passager i *Tractatus*, vilka handlade om just etik, estetik och religion och som i den "positivistiska" tolkningen måste de sig dunkla och osammanhängande. Om syftet med *Tractatus* var att "försona" fysiken hos Hertz och Boltzmann med etiken hos Kierkegaard och Tolstoj snarare än att enbart bannlysa metafysiken kom också frågan om förhållandet mellan den "tidige" och den "sene" Wittgenstein i ett nytt ljus. En kontinuitet i fråga om filosofins syfte och målsättning skulle då kunna förmodas även om mycket i teknik och teori förändrats. Den sene Wittgenstein kan antas ha arbetat med samma, eller en endast partiellt förändrad, dagordning även om åtskilligt i exempelvis hans språkteori kastats om. Också läran om "språkspel" hos den senare Wittgenstein syftar mot att "försona" matematik och naturvetenskap med etik, estetik och religion.

Frågan hur korrekt Janiks och Toulmins tolkning är behöver inte uppehålla oss. Det viktiga är att se hur deras bok gick ut på att låta en biografisk tolkning ge en ny innebörd åt Wittgensteins *Tractatus* och på så vis lägga grunden för en ny förståelse av hans filosofi.

Som ett andra exempel på hur en biografisk metod genererar nya tolkningar av ett filosofiskt författarskap har jag valt några biografiska arbeten om René Descartes. Hur har denne "den moderna filosofins fader" uppfattats i några arbeten från senare år?

Länge har det kunskapssteoretiska förhållandet betraktats som det

centrala i Descartes filosofi. Ett utmärkt exempel på en sådan tolkning föreligger i Bernard Williams *Descartes. The project of pure enquiry* (1978). Williams använde som synes termen ”projekt” redan i titeln till sin intellektuella biografi. Descartes centrala filosofiska projekt går enligt Williams ut på att grunda kunskapen på visshet, på något som inte kan betvivlas. Williams ägnar större delen av sin bok åt att beskriva detta projekt, förklara de motiv som fick Descartes att ta sig an det och utreda varför han (enligt Williams) inte kunde ro det i hamn. Williams framhåller samtidigt sammanhanget och konsekvensen i filosofens tänkande och understryker ”the extent to which Descartes’ remarkable project, its conception and its execution, were all of a piece”.⁶

Williams uppfattning av Descartes liv och verk kan jämföras med andra uttolkares. Stephen Gaukroger ger i *Descartes. An intellectual biography* (1995) sin syn på filosofen. Han försvarar den intellektuella biografins roll när det handlar om att komma fram till en riktig tolkning av en filosofers tänkande. Gaukroger hävdar rent av att han genom att i detalj studera Descartes utveckling kunnat undanröja många missförstånd och feltolkningar som varit vanliga. Bland annat vill han förneka att skepticismen spelade den roll för Descartes som man brukar tillmäta den eller att önskan att övervinna skepticismen var drivkraften bakom Descartes kunskapsteori:

it is generally assumed that scepticism motivates Descartes’ epistemology. But I have been unable to find any concern with scepticism before the 1630s, and the kind of epistemology that is pursued in the treatment of cognition in the *Regulae* and in *L’Homme* is naturalistically inclined, showing no concern at all with sceptical issues. [...] His interest in scepticism is relatively late, and took shape in the context of providing a metaphysical legitimation of his natural philosophy, a task which he never even contemplated before the condemnation of Galileo in 1633, and which was a direct response to that condemnation. Scepticism was simply a means to an end, and that end had nothing to do with certainty about the existence of the material world, but rather with establishing the metaphysical credentials of a mechanist natural philosophy, one of whose central tenets – the Earth’s motion around the Sun – had been condemned by the Inquisition.⁷

Descartes argument mot skepticismen är i Gaukrogers tolkning föga mer än en taktisk fint. De har inte mycket att göra med filosofens verkliga projekt som är att plädera för den nya naturvetenskapens mekanistiska världsbild. De kunskapsteoretiska resonemangen i Descartes mest kända skrifter är enligt detta sätt att se föga mer än villospår avsedda att vilseleda inkquisitionen.

En väsentligt annan syn på Descartes förehavande möte vi i Stephen Menns *Descartes and Augustine* (1998). Menn vill tolka hela Descartes tänkande mot bakgrund av filosofens fostran i en Augustinskt färgad teologi:

Likewise, in interpreting Descartes, while I will begin by determining the goals of his philosophical work (roughly, to construct a complete scientific system, including a mechanical physics and ending with the practical disciplines, on the basis of an Augustinian metaphysics), I will not end there, but will go on to examine what Augustinian metaphysics was and how Descartes was able to use its intellectual resources to achieve his philosophical goals, to the limited extent to which he did indeed achieve them.⁸

I denna tolkning lyfts sålunda Augustinus betydelse fram. Det blir Augustinus Descartes använder som bräckjärn mot den aristoteliska metafysiken, det blir Augustinus kunskapsteori som får lägga grunden för den nya världsbilden och kunskapssynen. Descartes förståelse av Gud går enligt detta synsätt via Augustinus. Hans förståelse av världen går genom hans förståelse av Gud.

För Williams, Gaukroger och Menn gäller det att förstå Descartes filosofiska projekt, hans målsättning och därmed hans strategi. Deras respektive tolkning av Descartes liv och tänkande resulterar i divergerande syn på hans filosofiska dagordning. Mot Williams "kunskapsteoretiska" interpretation står Gaukrogers "naturvetenskapliga" och Mennes "teologiska". Den biografiska metoden kan lika litet som någon annan metod lösa alla tolkningstvister. Men den ger upphov till väsentliga läsningar och till frågor som rör de filosofiska författarskapens kärna. Vi förstår texterna när vi förstår vilka frågor de vill ge svar på och vad författaren velat utträta genom att skriva dem. Vi kan tolka de filosofiska termerna och argumenten när vi får klarhet beträffande deras strategiska plats och den funktion de fyller i ett bestämt scenario.

Biografi – tolkning

En biografi kan användas för att söka kausala mekanismer som kan förklara en tänkares tänkande. Det är inte detta jag här velat lyfta fram. I stället har jag velat rikta blicken mot något annat, mot tänkandet och författandet som rörelse, som handling, som kraftutveckling. Studiet av en sådan filosofisk dynamik kräver kunskap både om den agerande personen och om de omständigheter under vilka agerandet genomförs. Filosofiska texter måste tolkas mot denna bakgrund. Det filosofen åstadkommer är en talhandling, en intervention. Filosoferna har velat förklara världen på olika sätt. Men att förklara världen är att förändra den.

Summary

Biography as a genre in the history of philosophy. By Svante Nordin. Philosophical biography has become a highly visible genre. Every year several important biographies of major (and minor) philosophers are

published. But the philosophical significance of this genre is seldom discussed. Is the content of such biographies trivia without relevance for the understanding of the philosophers' work? In this article, it is argued that, to the contrary, biography is extremely pertinent to the interpretation of philosophical thought.

To understand the philosophers' work, we have to understand not only what they say but also what they do. What is the philosopher's agenda? Why is he or she arguing his or her case in that particular way? What is the point of this or that argument? Why should the philosopher use a certain argument and avoid another (which, from a purely logical point of view, might have served as well or better)? Why is he impressed by certain counter-arguments but not by others? In many cases, we can only answer such questions by studying the philosopher's biography. Only when we understand his situation, when we become familiar with the major questions of his day and get to know his friends and enemies, do we understand his concerns. We can then explain why he intervened in contemporary discussions in the way he did, why he used certain arguments and avoided others. We can understand what he set about to do, that is, what his philosophical project was.

Some examples from recent philosophical biographies are analyzed to show in which way the interpretation of a philosopher's life may determine the interpretation of his thoughts.

Noter

1 Christoffer Jacob Boström *Skrifter Andra delen* (Stockholm, 1883), 480. Se även min "Biografi och filosofihistoria" (*Filosofisk tidskrift* nr 3, 2004).

2 Cit. efter Carl Schmitt *The Concept of the Political* (Chicago & New York, 1996), 30 f.

3 Louis Althusser *För Marx*, sv. övers. av Jan Stolpe (Stockholm, 1968), 10.

4 Karl Poppers självbiografi finns publicerad som inledning till P.A. Schilpp utg. *The*

Philosophy of Karl Popper (1–2 La Salle, Illinois, 1974).

5 Allan Janik & Stephen Toulmin *Wittgenstein's Vienna* (New York, 1973), 168.

6 Bernard Williams *Descartes: The project of pure enquiry* (Harmondsworth, 1978), 303.

7 Stephen Gaukroger *Descartes. An intellectual biography* (Oxford, 1995), 11 f.

8 Stephen Menn *Descartes and Augustine* (Cambridge, 1998), 15.